

Denken én doen. Simone Weil schopt ons een geweten

MAGDA BRIJSSINCK

Luduvine Benard, *De waarheid als roeping. Het leven van Simone Weil*, Kelderuitgeverij, Utrecht 2021, 154 p. Vertaling door Johny Lenaerts van *Simone Weil. La vérité pour vocation*, Ed. L'escargot, 2020.

Het moeten mensen zijn met goede antennes voor de actuele prangende thema's, gecombineerd met enige filosofische scholing, die de laatste jaren de geschriften van Simone Weil (1909-1943) herontdekken en haar bijna tachtig jaar na haar dood voor het voetlicht halen. Simone Weil lijkt aan een bijzondere revival begonnen, al valt dat in ons taalgebied nog niet erg op, maar hierin komt stilaan verandering. In Frankrijk, de VS, Duitsland... wordt al een tijd weer druk over haar gedacht, gepraat en geschreven, en nu beginnen ook in Nederlandstalige tijdschriften en kranten artikels over haar op te duiken. Kort na elkaar zijn een paar Nederlandse vertalingen van publicaties van en over Simone Weil verschenen. Een zo'n vertaalde publicatie, *De waarheid als roeping. Het leven van Simone Weil*, is een sterke kennis-making met het leven en werk van deze filosofe, activiste en mystica.

De groeiende aandacht voor Simone Weil is geen toeval. Som een aantal actuele thema's op: democratie, materialisme, geweld, kolonialisme, ongelijkheid, individualisme, identiteit, spiritualiteit, grenzen-aan-de-groei ... en laten

dit nu net de thema's zijn waar Simone Weil haar korte, intense leven aan heeft gewijd in een ononderbroken en visionaire zoektocht naar rechtvaardigheid en waarheid.

Luduvine Benard biedt met enkele korte schetsen in de inleiding van haar boek al een interpretatie aan van het leven en werk van Weil. Met tussentitels als 'Een absolute dorst naar waarheid', 'Een vrije geest tegen de onderdrukking', 'Opvoeding en arbeid: de twee pijlers van een vrije gedachte', 'De afwijzing van de macht', 'Een vreemde christin' en 'De komeet Simone Weil' krijgen de lezers meteen een voorproefje van wat ze mogen verwachten.

Kennis van een aantal biografische feiten tegen de achtergrond van de tijd waarin Simone Weil leefde, is essentieel om haar onlosmakelijk met elkaar verbonden denken en doen te begrijpen.

Ze werd in 1909 in Parijs geboren, in een gegoede Joodse familie, en seculier opgevoed, bleek heel begaafd en studeerde aan het Lycée Henry IV, daarna aan de gerenommeerde École normale supérieure. Ze onderwees (vanaf 1931) filosofie

in verscheidene Franse steden en werd al gauw actief in de syndicale beweging. Ze gaf daarnaast ook les aan arbeiders. In 1932 bezoekt ze Berlijn. In 1934 nam ze verlof om als onervaren arbeider te werken in een aantal fabrieken. In de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939) streed ze kort aan de zijde van de anarchisten. Haar eerste mystieke ervaring had ze in Portugal, later een in Italië en Frankrijk. De Weils verlieten in 1940 het bezette Parijs en vluchtten naar Marseille, waar Weil zich bij het Verzet aansloot en in kranten en tijdschriften publiceerde. Om haar ouders in veiligheid te brengen vluchtte ze met hen in 1942 naar New York, maar zelf keerde ze dat jaar nog terug om in Londen voor *La France Libre* te werken. Het werden de laatste, zeer productieve, maanden van haar leven. Ze stierf in een sanatorium in Ashford in 1943.

Simone Weil heeft zelf de publicatie van haar werk, behalve artikelen in kranten en tijdschriften, niet meegemaakt. Na haar dood heeft Albert Camus, een absoluut bewonderaar, ervoor gezorgd dat de meeste van haar teksten in boekvorm werden uitgegeven. Op een echte biografie, *La Vie de Simone Weil*, door jeugdvriendin en studiegenoot Simone Pétriment, was het wachten tot 1973. Benard put de meeste biografische informatie uit dat werk.

Een vast kenmerk van al wat Weil geschreven heeft, is dat ze van haar ervaring vertrekt. Haar filosofie is geen louter getheoretiseer, het is de realiteit die haar voortstuwt.

In een ingrijpende ervaring van de vijfjarige Simone ligt waarschijnlijk de kiem van haar later engagement, dat uitgroeide tot een levenslange queeste. De Eerste Wereldoorlog is begonnen en Simone verneemt geschokt dat soldaten honger lijden. Prompt spaart ze haar snoep, suiker en zakgeld voor het front. Zelf was ze allesbehalve in armoede ondergedompeld, maar haar — waarschijnlijk hoogsensitieve — natuur revolteerde. Mensen die honger lijden, het is onverdraaglijk, het vreet aan haar. Een haast obsessieve omgang met eten/niet-eten wordt een constante in alle fasen haar leven en ze is zich altijd in de plaats blijven stellen van de minstbedeelden.

Simone was een heel apart kind. Ook als adolescent en jonge vrouw viel ze op doordat ze zo bewust met alles omging en zich weinig om haar eigen persoon bekommerde. Benard geeft duidelijk een lijn aan in wat haar bezielde en hoe haar ontwikkeling verliep. Weil leefde vanaf haar prille jeugd 'volgens de principes van een "inwendige roeping" die haar voor slechts één doel voorbestemde: het zoeken naar de waarheid, niet los te zien van gerechtigheid'. Simone de Beauvoir, die ze aan de Sorbonne ontmoette, getuigt: 'Ik was jaloers op haar hart dat voor de hele wereld klopte.'

De briljante Simone Weil liet na haar studies alle kansen liggen om het te maken in de intellectuele wereld die voor haar open lag. Al legde ze voor zichzelf de intellectuele lat bijzonder hoog, ze kwam tot het inzicht dat 'iedereen binnendringt in het rijk der waarheid (...), als hij er zich maar op richt de waarheid te bereiken.' Aandacht is voor haar het zich openstellen van de geest en dat stelt ons daarnaast in staat oog te hebben voor de ons omringende wereld, voor de ellende. Er kan niet genoeg nadruk gelegd worden op het belang van onderwijs en vorming, voor haarzelf en voor iedereen. Dit verklaart meteen waarom ze naast haar schoolbaan ook arbeiders ging onderwijzen.

Haar denken is voor een deel terug te voeren op de invloed van haar leraar filosofie Auguste Charrier (Alain) aan het Lycée Henry IV. Zijn rationalistisch en humanistisch onderwijs heeft richting gegeven aan haar filosofische methode en ze deelt met hem ook de noodzaak om altijd 'aan de zijde van de slaven' te staan. Wil en zelfbeheersing zijn kernwoorden. Descartes zal haar sterk inspireren. Het individu denkt, het collectief denkt niet. Ze vecht tegen elke groepsdwang. Van Alain nam ze ook de pacifistische houding over, waarin ze probeerde consequent te blijven, maar die heeft ze later onder druk van de realiteit herzien, toen ze Franco in Spanje bezig zag en ook toen ze begreep waar Hitler op aanstuurde.

Simone Weils politieke engagement dateert vanaf haar onderwijsjaren. Ze sluit zich aan bij de revolutionaire syndicalisten (CGTU) en bewust niet bij een politieke partij. Directe actie in de productie en algemene werkstakingen zijn het middel om de macht te veroveren.

Haar argwaan tegenover de communisten wordt groter wanneer ze in 1932 naar Duitsland reist om haar voorgevoelens omtrent het nazisme te verifiëren. Zij sluit elk compromis uit en ziet dat de KPD, als 'propagandaorganisatie in handen van de Russische staatsbureaucratie', geen strijd kan voeren tegen het opkomende nazisme. Ze wil los zijn van alle dogma's en breekt met het syndicalisme, noemt de revolutionaire syndicalisten een beweging vol oogkleppen, die bovendien in essentie bureaucratisch is. Haar kritiek op het communisme wordt almaar scherper en ze besluit dat de revolutie van oktober 1917 een mislukking is. Alle oorspronkelijke beloftes werden verraden. De Sovjet-Unie is 'een slechte grap', een 'arbeidersstaat waarin elke arbeider economisch en politiek volledig overgeleverd is aan een bureaucratische kaste'. Ze besluit in 1934 zich uit elke vorm van politiek terug te trekken en zich te wijden aan het schrijven. Weil legt zichzelf de taak op een programma te ontwikkelen dat echt de belofte inhoudt van vrijheid, ver van de Russische bureaucratie. Haar ideeën zet ze uiteen in 'Reflecties over de oorzaken van vrijheid en maatschappelijke onderdrukking' (gepubliceerd in *Onderdrukking en Vrijheid. Filosofische en politieke geschriften*, 2018).

Weil had respect voor de ideeën van Karl Marx en neemt van hem het historisch materialisme over. Ze voelt zich aangetrokken tot zijn methode, omdat die in de realiteit verankerd is en de krachtsverhoudingen analyseert. Ze heroverweegt echter een aantal postulaten: het is voor haar niet van belang wie uiteindelijk de productiemiddelen bezit, de ware oorzaak van de uitbuiting schuilt in de concurrentie, de aanhoudende strijd om de macht. Marx' fout bestaat er volgens haar in te denken dat de vooruitgang zou leiden tot het einde van de onderdrukking en tot een klasseloze maatschappij. Ze kan zich absoluut niet vinden in de idee van technische vooruitgang met onderdrukking als een nuttige fase op weg naar de uiteindelijke bevrijding.

Weil hecht geen geloof aan de weldaden van de techniek. In naam van steeds meer productie heeft de grootschalige industrie de bureaucratie, de rationalisering, de doorgedreven specialisatie georganiseerd. Elke arbeidersbeweging die de

organisatie van de arbeid zoals in het kapitalistische systeem in stand houdt, zal de uitvoerenden aan de opdrachtgevers blijven onderwerpen. Een reusachtige machtsconcentratie is het gevolg van die technische vooruitgang, het verloop van de kapitalistische productie blijft ongehinderd. Ze voelde toen al aan dat dit systeem op een grens zou stuiten, dat kapitalisme economische expansie betekent en dat die niet ver meer verwijderd was van het moment dat ze botst op de grenzen van de aarde: 'Vooruitgang wordt achteruitgang.'

Wat Weil wil, is een heel ander paradigma, want zodra de onderdrukten proberen om via organisaties invloed uit te oefenen, reproduceren ze de fouten van het systeem. Als het industriële paradigma niet volledig verandert, blijft de uitbuiting van de massa voortbestaan. Een vrije maatschappij zou er een zijn waarin de arbeiders geen dom gemaakte radertjes zijn in een machine, zonder besef van zichzelf en de omringende wereld. Arbeiders moeten in volle bewustzijn kunnen arbeiden; denken en doen moeten in overeenstemming zijn. Maar na eeuwen van ontwikkeling is het individu aan een blind collectief overgeleverd, de mensen zijn niet in staat gebleken hun handelen aan hun denken te onderwerpen, zelfs niet om überhaupt te denken.

Omdat Simone Weil een 'inwendige noodzaak' voelde om haar ideaal vorm te geven, vond ze louter reflecteren allesbehalve voldoende. Ze nam verlov van haar werk en werd arbeider zonder enige ervaring, niet om in de fabriek de arbeiders te beïnvloeden en tot actie te bewegen, maar om zelf de lichamelijke ellende mee te maken in een productiesysteem dat tevens geestdodend was. Ze stond er als intellectueel niet boven, ze *kon* gewoon zichzelf niet ontzien. Fysiek bleek ze er echter niet tegen opgewassen en mentaal al evenmin. Aan het eind van haar krachten, was ze gedwongen het op te geven, maar deze uiterst pijnlijke ervaring is een mijlpaal geweest en zette haar verder aan het denken over wat arbeid is en zou moeten zijn. De fabriek is voor haar dé ervaring van *le malheur* geweest. Het helse tempo en de onmogelijkheid om intussen te denken, hebben haar — in haar eigen woorden — tot een slaaf gemaakt, haar beroofd van het gevoel rechten te hebben en zo haar kijk op de

samenleving veranderd. Om het vol te houden *mag* de arbeider niet denken. Dit is de vernietiging van de mens als denkend wezen. Uit de vervreemding en vernedering ontstond bij Weil echter geen revolte, maar — heel anders dan wat ze zelf verwacht had — ‘een volgzaamheid als van een moedeloos lastdier’. Ze ziet daardoor in dat de onderworpen massa nooit tot revolutie zal overgaan, en de revolutionaire leiders van partijen en vakbonden ‘staan compleet buiten de realiteit’, ze hebben immers nooit een voet in de fabriek gezet. Arbeid-samen-met-opvoeding is zowat een *cantus firmus* in haar denken. Arbeid mag geen vloek zijn, door arbeid kan de mens de wereld vormen en zijn vrijheid ervaren. Daar is later nog een dimensie bijgekomen, toen spiritualiteit verder richting aan haar denken gaf.

Benard beschrijft ook gedetailleerd Weils volgehouden pacifisme — ‘er bestaan geen rechtvaardige oorlogen’ — dat wel nooit uit haar opvattingen verdwenen is, maar dat ze, weer op grond van een ‘inwendige noodzaak’, aan de kant schoof in de Spaanse Burgeroorlog, toen ze met de anarchisten Franco wilde bevechten (en er door een ongeval heel snel mee moest ophouden). In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog heeft het geduurd tot 1939, toen Hitler ook Praag wilde inlijven, vooraleer ze haar blind pacifisme, waarvoor ze zware kritiek heeft gekregen en wat ze later zelf crimineel noemde, liet varen. Toen Weil eindelijk doorhad welk gevaar Europa en Frankrijk bedreigde, heeft ze zich overtuigd en met al haar krachten aangesloten bij het Verzet. In Marseille werd ze er een centrale figuur in. Dat heeft haar niet belet om expliciete ideeën uit te werken over de manier om conflicten op te lossen, waarbij oorlog en geweld de verkeerde manier zijn. Ook wat ze tijdens haar korte aandeel in de Spaanse Burgeroorlog aan beide kanten heeft zien gebeuren, heeft haar ogen geopend voor de onmenselijkheid en de onrechtvaardigheid van geweld.

De geschiedenis van Frankrijk dwingt Simone Weil, grondig geïnformeerd als ze is, ook na te denken over de ware toedracht van het kolonialisme in de door Frankrijk veroverde landen, door zich opnieuw in de plaats te stellen van de onderdrukten. Ze komt snel uit bij de gelijkstelling

van kolonialisme met totalitarisme. Ook in het nazisme herkent ze het kolonialisme. Hitler zou in zijn expansiedrift de koloniale veroveringsmethodes, die uitdraaien op de vernietiging van volkeren, van het denken en van de cultuur, op het Europese continent toepassen.

Wat haar eigen Joods-zijn betreft in oorlogstijd heeft Simone Weil lang een haast onverschillige houding aangenomen, omdat ze zich niet Joods voelde en beweerde geen band te hebben met de Joodse tradities. Deze houding is haar kwalijk genomen. Ze heeft wel op basis van de uitgevaardigde Jodenwet de plicht gevoeld om haar ouders te beschermen en met hen vanuit Marseille in 1942 naar Amerika te vluchten, vanwaar ze zelf gauw terugkeerde om haar verzetsactiviteiten verder te zetten. Dat kon enkel in Londen, bij *La France libre* van Generaal De Gaulle, waar ze een kantoorbaan kreeg die haar allerminst bevredigde. Ze wilde midden in de ellende van de oorlog staan en daar een taak opnemen, maar dat werd haar niet toegestaan. Intussen bleef ze, hoewel gekweld door een erg zwakke gezondheid en slopende hoofdpijn, tot het einde van haar krachten verder schrijven aan een aantal teksten (onder andere het onvoltooide *L'enracinement*) die tot haar belangrijkste erfenis zijn gaan behoren.

Het mag vreemd klinken, maar de Joodse, agnostische Simone Weil vindt op basis van haar ervaring met menselijk lijden en onderdrukking de weg naar het christendom, niet naar het instituut Kerk, dat volgens haar totalitaire trekken heeft, maar naar de figuur van Christus en komt tot de overtuiging dat het enkel het goede en de liefde zijn die de mens zullen bevrijden. Ze blijft een vrij denker en nog altijd even wars van dogma's, dus ook van de katholieke. Haar spiritualiteit en religiositeit en hang naar het metafysische zijn een volgende stap in haar zoektocht naar de waarheid, nadat ze ook andere godsdiensten bestudeerd heeft. Sommige mensen verbinden de naam Simone Weil in de eerste plaats met ‘religieus’ en ‘mystiek’ en slaan over wat eraan vooraf ging. Maar net zoals bij andere zogezegde koerswijzigingen gaat het hier niet om een breuk, maar om een vervolg in haar denken. Haar ervaring — mislukking mag je zeggen — in de fabriek en in de Spaanse burgeroorlog heeft haar zoektocht op een haast

vanzelfsprekende manier verder geduwd in de richting van transcendentie. Het is een moeizaam proces geweest. Na drie mystieke ervaringen, in een Portugees vissersdorp rond Pasen, daarna in het kerkje van Sint-Franciscus in Assisi, nog later in de abdij van Solesmes, komt ze uiteindelijk tot het besluit dat de mens juist door het onheil in staat is tot het bovennatuurlijke. De zoektocht bracht haar ook bij bronnen uit de Oudheid, uit het Oosten en het Westen, bij geschriften uit India, bij de Katharen. Vooral tussen de Oude Grieken en het christendom zag ze parallellen.

Kernconcepten in het denken van Simone Weil zijn ‘ontworteling’ en ‘verworteling’ (in *L'ennracinement*, Londen, 1943), waarvoor ze onder andere terug-grijpt naar de vervreemding en ontworteling die de arbeiders en zijzelf ondervonden in de fabriek. Hieruit ontstond de idee van een beschaving die gebaseerd is op de spiritualiteit van de arbeid. Het is een bijzondere missie. ‘Alleen de arbeid die haar waardigheid herwonnen heeft, waarin denken en handelen tot uitdrukking komen, stelt de mens in staat de authentieke betekenis van zijn grootheid terug te vinden.’

‘Verworteling’ betekent niet de liefde voor de afkomst en de identificatie met de natie, maar is het antwoord op een van de grootst mogelijke misdaden tegenover de mens: de kolonisatie, die een ontworteling is. De verworteling loopt zowel via de ‘uitwisseling van invloeden tussen zeer verschillende milieus’ als via de ‘natuurlijke omgeving’: elk menselijk wezen wordt verrijkt door de veelheid van zijn wortels en door het samenspel tussen die verschillende milieus. Het doel van *L'ennracinement* is een verzetsproject tegen de macht onderbouwen dat veel doeltreffender is dan revolutie of oorlog.

Toen Charles De Gaulle van plan was om na de oorlog aan Frankrijk een nieuwe Verklaring van de rechten van de mens en de burger te geven, begon Simone Weil verwoed te schrijven aan deze tekst, waarin de rechten ondergeschikt worden gemaakt aan de plichten (anders dan De Gaulle zich had voorgesteld), want ‘de collectieve uitoefening van een recht vloeit niet voort uit de rechthebbenden maar uit de andere mensen die zich tot iets tegenover de rechthebbenden

verplicht voelen.’ Plichten worden verdeeld in twee soorten behoeften: die van het lichaam en die van de ziel, waarvan verworteling wellicht de belangrijkste is. Er is een werkelijkheid buiten de persoon die de mens naar het absoluut goede doet verlangen. Het louter materiële zal nooit bevrijding brengen.

Het is een grote verdienste van Luduvine Benard dat ze geen etiketten kleeft op Simone Weil — wat heel wat commentatoren wel gedaan hebben — maar dat ze net het verband tussen haar consequente denken en doen aangeeft en inzicht biedt in hoe haar geschriften tot stand kwamen, in welke omstandigheden, en tot welke acties dat leidde. Zodoende creëert ze ruimte voor inzicht in de ontwikkeling die Weil doormaakte en die voor sommigen tegenstrijdig is. Ook krijgen de bestaande speculaties rond haar dood door de benadering van Benard een alternatief, zodat je kunt betwijfelen of het zelfmoord geweest is. Zelf ben ik na de lectuur van deze biografie geneigd haar dood door ondervoeding — terwijl ze bovendien tbc had — eerder als een noodlot dan als een bewuste act te interpreteren. Simone Weil was niet klaar met de aan zichzelf opgelegde opdracht, maar onmachtig om ze verder uit te voeren, helaas. Haar gedrevenheid had nog veel meer briljante en diepzinnige teksten en initiatieven kunnen opleveren om haar eigen tijd en die van ons uit de impasse te helpen.

We begrijpen dat Simone Weil een controversiële figuur is geweest, we weten nu ook dat ze haar hele leven lang én politiek denker én activist én filosoof was, een drie-in-één, waarbij sommige facetten afwisselend de boventoon voerden. Haar reduceren tot een religieus of mystiek denker op basis van haar toenadering tot het christendom en de geschriften die dit proces begeleidden, doet geen recht aan de totaliteit van haar persoon en zou potentiële lezers kunnen afremmen om zich in haar werk te verdiepen. Daar bezondigt Luduvine Benard zich geenszins aan.

Simone Weil was een begaafde vrouw, die als het ware met een loep naar de maatschappij keek en diep wilde doordringen tot de bouwstenen van een systeem, iets wat meestal aan de aandacht van de gewoon goedbedoelende, soms

zelfgenoegzame en op geestelijk comfort gestelde toeschouwer ontsnapt. Als echte aandacht in één persoon gecombineerd wordt met een superethisch bewustzijn, dan krijg je geen individu dat haar eigen ego koestert, maar iemand die tot het uiterste gaat om te begrijpen en een ideaal van rechtvaardigheid en goedheid te realiseren, kortom iemand met een roeping. Dat heeft Benard met de titel van haar boek goed in de verf gezet.

Simone Weil leefde en stierf in extreme tijden, maar wat haar bezighield is actueler dan ooit. Leven wij vandaag immers niet in even extreme tijden? Wij beschikken daarnaast snel over veel meer informatie dan zij in haar tijd. We kunnen het weten, maar weten is niet genoeg. Beseffen wij wat er op ons afkomt als ook wij niet gaan denken én doen? Simone Weil schopt ons door haar denkend handelen opnieuw een geweten en biedt een uitweg. Als we er maar aandacht voor hebben.